https://archive.org/details/bk056/page/n0/mode/1up

1988 -Ismailiono Tunk Itihas -Relevant Pages (56)

All items on https://archive.org/details/realpatidar

tidar.com

Full Library on https://realpatidar.com/library

ઇસ્માઈલીઓનો ટૂંક ઇતિહાસ

ફરહાદ દફતરી

realpatidar.com

https://archive.org/details/bk056/page/n1/mode/1up

Real Patidar Library

https://www.realpatidar.com/library

This book/literature/article/material may be used for research, teaching, and private study purposes. Any substantial or systematic reproduction, redistribution, reselling, loan, sub-licensing, systematic supply, or distribution in any form to anyone is expressly forbidden.

The library does not give any warranty express or implied or make any representation that the contents will be complete or accurate or up to date. The library shall not be liable for any loss, actions, claims, proceedings, demand, or costs or damages whatsoever or howsoever caused arising directly or indirectly in connection with or arising out of the use of this material.

Full terms and conditions of use: http://www.realpatidar.com

About Real Patidar books

Real Patidar's mission is to organize the information on Satpanth religion, which is a Nizari Ismaili sect of Shia branch of Islam, and to make it universally accessible and useful. Real Patidar Books helps readers discover the material on Satpanth online while helping authors and researchers in their studies. You can know more by visiting http://www.realpatidar.com

You can resize and move this box in any PDF Application like Adobe Acrobat Reader.

Use the Bookmarks facility in the PDF to directly go to the pages containing Highlights.

For Reference See Pages: 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11.
For page numbers, see the page footer. Page numbers are in 'Page x of y' format

References by: RealPatidar.com - Created using: Create-D-File-Step2.pyw (v47)
Created on: 2026-04-10T11:04:15

https://archive.org/details/bk056/page/n2/mode/1up

Real Patidar
Unravel Truth

Digitally signed by realpatidar.com
DN: cn=realpatidar.com, c=IN,
o=realpatidar.com,
email=mail@realpatidar.com
Reason: I have reviewed this
document
Date: 2026.04.10 11:04:36 +05'30'

realpatidar.com

ઇસ્માઈલીઓનો ટૂંક ઇતિહાસ

ફરહાદ દફતરી

realpatidar.com

https://archive.org/details/bk056/page/n3/mode/1up

realpatidar.com

અનુક્રમણિકા

- લેખકની પ્રસ્તાવના
- બે બોલ
- પંચાંગ તથા સંક્ષેપાક્ષરોની સમજણ

૧. ઇસ્માઈલીઓનો ઇતિહાસ અને તેના ઐતિહાસિક સંશોધનોઃ જુદાં જુદાં તબક્કાઓ, મૂળ લખાણો અને અભ્યાસો ૧

- ઇસ્માઈલી ઇતિહાસના તબક્કાઓ ૧
- ઇસ્માઈલી ઇતિહાસ-આલેખનનો ઉત્ક્રાંતિક્રમ ૪
- ઇસ્માઈલી વિરુદ્ધનું બીજા મુસ્લિમોનું સાહિત્ય ૧૦
- મધ્યકાળના પશ્ચિમીઓની ''અસાસીન'' વિશેની દંતકથાઓ ૧૩
- પ્રાચ્ય વિદ્યાના અભ્યાસીઓનો દૃષ્ટિકોણ ૧૫
- ઇસ્માઈલી સંશોધનનો આધુનિક વિકાસ ૧૭
- પાદટીપ ૧૯

૨. શી'આઓ, ઇસ્માઈલીઓ અને કરમતીઓનું મૂળ અને પ્રારંભનો ઇતિહાસ ૨૨

- પ્રારંભિક ઇસ્લામમાં વિવિધતા ૨૨
- શી'આ ફિરકાનું મૂળ ૨૪
- શી'આઓનો આરંભનો ઇતિહાસઃ કૈસાનિયા અને ઇમામિય્યા ૨૬
- જાફર અલ-સાદિકની ઇમામત, અબુલ-ખત્તાબ અને ઇસ્માઈલ ૩૦
- પ્રારંભના ઇસ્માઈલીઓ ૩૫
- ૩જી/૯મી સદીનું 'દા'વા' ૩૭
- ૨૮૬/૮૯૯ના ફાંટા અને તેના પરિણામો ૪૬
- પ્રારંભના ઇસ્માઈલી સિદ્ધાંતો ૫૧
- પાદટીપ ૫૮

૩. ફાતિમી યુગઃ 'દૌલા' અને 'દા'વા' ૬૩

- રૂપરેખા ૬૩
- ફાતિમી ખિલાફતની સ્થાપના અને તેનું સંયોજન ૬૮
- અલ-મુઈઝના વખતમાં ફાતિમી સિદ્ધિઓ ૭૪
- ઈરાની 'દા'ઈ'ઓનો તત્ત્વજ્ઞાની ઇસ્માઈલી સંપ્રદાય ૮૧
- ફાતિમી ઇસ્માઈલી 'દા'વા' અને 'દા'ઈ'ઓઃ કૈરો અને ''પરગણાઓ'' ૮૯

realpatidar.com

https://archive.org/details/bk056/page/n4/mode/1up

1988 -Ismailiono Tunk Itihas -Relevant Pages (56)

realpatidar.com

- ૪૮૭/૧૦૯૪ના નિઝારી-મુસ્તઅલી ફાંટા ૧૦૬
- છેવટના ફાતિમીઓ અને પ્રારંભનો મુસ્તઅલી ઇસ્માઈલી સંપ્રદાય ૧૦૭
- પાદટીપ ૧૧૩

૪. નિઝારી ઇસ્માઈલી ઇતિહાસનો અલમૂત યુગ ૧૧૯

- રૂપરેખા ૧૧૯
- હસન સબ્બાહ અને ઈરાની ઇસ્માઈલીઓનો વિદ્રોહ ૧૨૧
- 'તા'લીમ'નો સિદ્ધાંત અને નિઝારી રાજ્યનું એકત્રીકરણ ૧૩૦
- નિઝારી-સલજૂક વચ્ચેની સ્થગિત સ્થિતિ ૧૩૪
- 'કિયામા' અથવા 'પુનર્જીવન'ની જાહેરાત ૧૩૬
- સુન્ની ઇસ્લામ સાથે સમાધાન અને અલ-તૂસીના અર્થઘટનો ૧૪૪
- આખરી દાયકાઓ ૧૪૮
- પાદટીપ ૧૫૨

૫. અનુ-અલમૂત દૌરની ઘટનાઓઃ સાતત્ય અને આધુનિકીકરણ ૧૫૮

- અનુ-અલમૂત દૌરનો ઘટના-ક્રમ અને સંશોધનના કોયડાઓ ૧૫૮
- અનુ-અલમૂત દૌરની શરૂઆતની સદીઓ અને નિઝારીઓના સૂફી સંપ્રદાય સાથેના સંબંધો ૧૬૦
- નિઝારી ઇતિહાસમાં અન્જુદાનનું પુનરુત્થાન ૧૬૯
- ખોજાઓ અને સતપંથ ઇસ્માઈલી સંપ્રદાય ૧૭૬
- બોહરાઓ અને તૈય્યિબી ઇસ્માઈલી સંપ્રદાય ૧૮૩
- નિઝારી કોમમાં આધુનિક વિકાસો ૧૯૨
- પાદટીપ ૨૦૮

- પારિભાષિક કોશ ૨૧૬
- પસંદગીયુક્ત ગ્રંથ-સૂચિ ૨૨૦
- અનુક્રમણિકા ૨૩૦

realpatidar.com

https://archive.org/details/bk056/page/n5/mode/1up

realpatidar.com

નિઝારી 'દા'વા'ની સફળતાનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે. ઈરાનમાં નિઝારી ઇમામો કે જેઓ હવે એક માત્ર કાસિમશાહી વંશના હતા, તેઓએ સૂફી સંપ્રદાય અને ઇસ્નાઅશરી સંપ્રદાયના દ્વિ-વેશ હેઠળ 'તકિય્યા' પદ્ધતિ ચાલુ રાખી હતી, જો કે એવું જણાય છે કે સૂફી અંચળો વધુ પ્રમાણમાં શી'આ ઇસ્નાઅશરીના અંચળો સામે ઝાંખો પડેલો હતો. નૂર અલ-દહરના અનુગામી શાહ ખલીલ અલ્લાહ બીજા (અઃ ૧૦૯૦/૧૬૮૦) આ વંશના અન્જુદાન ખાતે વસવાટ કરતા છેલ્લા ઇમામ હતા. ૧૧મી/૧૭મી સદીના અંત સુધીમાં અન્જુદાન પુનરુત્થાનના ફાયદા સ્પષ્ટ નજરે પડતા હતા. મુહમ્મદશાહીઓના ભોગે કાસિમશાહી નિઝારી 'દા'વા'એ નિઝારી કોમની બહુમતની વફાદારી મેળવી હતી. એજ અરસામાં નિઝારી 'દા'વા' મધ્ય એશિયા અને હિંદ ઉપખંડના અનેક પ્રદેશોમાં સફળતાપૂર્વક ફેલાયો હતો.

ખોજાઓ અને ઇસ્માઈલી સતપંથ સંપ્રદાય

હિંદ ઉપખંડમાં નિઝારી ઇસ્માઈલી 'દા'વા'નો પ્રવેશ ૭મી/૧૩મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં અથવા શક્ય છે કે તે પહેલા અલમૂત દૌરમાં થયો હતો. આ વિષય સંબંધિતના ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ વિશ્વાસપાત્ર અહેવાલોના અભાવે, આ બાબત અસ્પષ્ટ રહી છે. અલમૂત દૌરના અંત સમયમાં જ મધ્યસ્થ નિઝારી આગેવાનોએ સ્પષ્ટપણે 'દા'વા' પ્રવૃત્તિઓને બદખશાન અને સિંધમાં, કે જે પ્રદેશો નિઝારી રાજ્યની હદની બહારના હતા, ત્યાં વિસ્તારવાની પદ્ધતિસર કોશિશો કરી હતી. જો કે, હિંદ ખાતેની નિઝારી પ્રવૃત્તિઓના સૌથી પ્રથમના તબક્કા સંબંધી આપણે ફક્ત હિંદ ઉપખંડના નિઝારી ખોજાઓના ખાસ ધાર્મિક સાહિત્ય 'ગિનાનો'માં દર્શાવેલ પ્રણાલિકાગત વિગતો ઉપર જ સઘળો આધાર રાખવાનો હોય છે. એ ઉમેરવું જરૂરી છે કે નિઝારી ખોજાઓએ હંમેશાં કાસિમશાહી નિઝારી ઇમામોને સ્વીકાર્યા છે.

એમ જણાય છે કે 'ગિનાન' શબ્દ, સંસ્કૃત શબ્દ 'જ્ઞાન' અર્થાત્ 'આધ્યાત્મિક જ્ઞાન' અથવા 'આત્મસૂઝ' ઉપરથી આવેલ છે. નિઝારી ખોજા કોમમાં ગિનાનોએ ખૂબ જ વિશિષ્ટ સ્થાન મેળવેલ છે. સિંધ, પંજાબ અને ગુજરાતની જુદી જુદી સંખ્યાબંધ હિંદી ભાષાઓ અને બોલીઓમાં રચાએલા, ભજન પ્રકારના આ કાવ્યો ચાર પંક્તિઓથી લઈને હજાર પંક્તિઓની જુદી જુદી લંબાઈના છે. કેટલીક સદીઓ સુધી ગિનાનો મૌખિક રીતે ઊતરતા રહ્યા હતા, અને તે ત્યાં સુધી કે જ્યારે સિંધમાં ખોજા કોમ તરફથી ખોજકી લિપિ વિકસાવવામાં આવી હતી અને તેમાં તેનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો. ગિનાનોના રચનારાઓ સંબંધી ઘણા જ મતમતાંતરો હસ્તીમાં છે જે સામાન્ય રીતે, પ્રથમ ઉપદેશકો અથવા 'દા'ઈઓ', કે જેઓ હિંદ ઉપખંડમાં 'પીરો' તરીકે ઓળખાતા, તેઓના લખાએલા મનાય છે. ગિનાનોમાં ધર્મોપદેશ, પુરાણોક્ત બોધ વચનો, વિશ્વરચનાનું જ્ઞાન અને મરણ પછીના જ્ઞાન સંબંધી વિષયો રચવામાં આવ્યા છે. ઘણા ગિનાનોમાં ઈમાનદારોને રૂહાની શોધમાં માર્ગદર્શન અને ધાર્મિક જીવન જીવવા માટેના નૈતિક અને સદાચારોના બોધ સમાએલા છે. મૌખિક પ્રણાલિકા હોવાને લીધે કેટલાક ગિનાનોમાં અપ્રચલિત બનાવો, સંતચરિત્રને લગતા પ્રસંગો તેમજ પીરોની અને તેમના બોધેલાઓની લોકકથા વર્ણવવામાં આવી છે જેથી તે સામાન્ય રીતે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ માહિતી માટેના વિશ્વસનીય દસ્તાવેજો નથી. જો કે નિઝારી ખોજાઓના ધાર્મિક જીવન અને રીત રસમો ઉપર ગિનાનો મધ્યસ્થ સ્થાન ધરાવે છે કારણ કે તેમના 'પીરો'ના ઉપદેશ તેમાં સમાએલા છે.[૩૩]

realpatidar.com

https://archive.org/details/bk056/page/n6/mode/1up

realpatidar.com

નિઝારી ખોજાઓના પ્રણાલિકાગત અહેવાલો અનુસાર પીર સતગુર નૂર પહેલા નિઝારી ઉપદેશક હતા કે જેને દૈલમથી ગુજરાતમાં મોકલવામાં આવ્યા હતા. ત્યાં પાટણ ખાતે તેમણે સ્થાનિક રજપૂત રાજવી સિદ્ધરાજ જયસિંહ (૪૮૭-૫૨૭/૧૦૯૪-૧૧૩૩)નું ધર્મ પરિવર્તન કરાવ્યું અને તેણે તૈય્યિબી મુસ્તઅલી ઇસ્માઈલી સંપ્રદાય સ્વીકાર્યો હોવાના અહેવાલો છે, પરંતુ તે એક ધર્મિષ્ઠ હિંદુ તરીકે મરણ પામ્યો હતો. ટૂંક સમયમાં પીર સતગુરે સમગ્ર પાટણના રહેવાસીઓનું ધર્મ પરિવર્તન કરાવ્યું કે જે હવે 'પીરના પાટણ' અથવા 'પીરનું શહેર' તરીકે ઓળખાયું. આ ઉપદેશકના ગુજરાતમાં આગમન અંગે, ફાતિમી ખલીફ-ઇમામ અલ-મુસ્તનસિરના સમયથી લઈને ૬ઠ્ઠી/૧૨મી સદીના મધ્યકાળ સુધીમાં, ભિન્ન ભિન્ન તારીખોના ઉલ્લેખો થએલા છે. તૈય્યિબી 'દા'વા' કે જેનું સંચાલન યમનથી કરવામાં આવતું હતું, તે યોગ્ય રીતે ૭મી/૧૩મી સદીમાં ત્યાં સ્થાપિત થયું તે પહેલાં નિઝારી 'દા'વા'ની ગુજરાત ખાતેની સફળતાની કોઈ સાબિતી મળતી નથી.[૩૪]

હિંદ ખાતે સક્રિય રહેલા પ્રારંભિક નિઝારી ઉપદેશકો, પછી તે કોઈ પણ હતા, તેમણે દેખીતી રીતે તેમની કાર્યવાહી સિંધ (હાલના પાકિસ્તાનના પંજાબ)માં કેન્દ્રિત કરી હતી, જ્યાં ફાતિમી સમયથી મુલતાન અને બીજા સ્થળોએ ઇસ્માઈલી ધર્મ ગુપ્ત રીતે અસ્તિત્વ ધરાવતો હતો. સિંધમાં નિઝારી પ્રવૃત્તિઓના આરંભથી પીર શમ્સ અલ-દીન ગિનાન સાહિત્ય સાથે વિશિષ્ટપણે સંકળાએલ સૌ પ્રથમની નામાંકિત વ્યક્તિ છે. ઘણી લોકકથાઓમાં ઘેરાએલા આ ભેદી ઉપદેશક, પીર શમ્સને શમ્સ તબ્રિઝ તરીકે પણ ઓળખાવવામાં આવ્યા છે.[૩૫] તેમના કહેવાતા ઘણા ગિનાનોમાંથી અમુક ગિનાનોમાં કાસિમશાહ, કે જેઓ ઇમામ શમ્સ અલ-દીન મુહમ્મદના પુત્ર અને કાસિમશાહી વંશના અનુગામી હતા, તેમને તેમના સમકાલીન ઇમામ તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યા છે. આ આધારે એવું જણાય છે કે પીર શમ્સ ૮મી/૧૪મી સદીની મધ્યની આસપાસ સફળ રહ્યા હતા. બીજા ગિનાનોમાં પીર શમ્સની કાર્યવાહીઓને બે સદીઓ અગાઉના સમયમાં દર્શાવવામાં આવી છે. જો કે, દેખીતી રીતે તેઓ ખાસ કરીને ઉચ્છ અને મુલતાન ખાતે પ્રવૃત્ત હતા કે જ્યાં તેમના મકબરાને શાહ શમ્સ અલ-દીન સબ્ઝવારીના નામે જાળવી રાખવામાં આવેલો છે. પીર શમ્સ પછી, તેમના વંશજોએ અલમૂતના પછીની શરૂઆતની સદીઓમાં સિંધ ખાતે નિઝારી 'દા'વા'નો ઉપદેશ ગુપ્ત રીતે આપવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. એ બાબતની નોંધ લેવી ઘટે કે સુમરાઓ, કે જેઓ ઇસ્માઈલી ધર્મને વળગી રહ્યા હતા, તેમના પછી સુન્ની સમ્માઓ ૭૫૨/૧૩૫૧ની આસપાસ સિંધ ઉપર રાજ્ય કરતા હતા. સુમરાઓ પોતે પણ ૪૪૩/૧૦૫૧થી લગભગ ત્રણ સદીઓ સુધી ઠઠ્ઠાથી રાજ્ય કરતા અને શક્ય છે કે તેઓએ અલમૂતના દૌરના પતન પહેલાં નિઝારી 'દા'વા'નો સ્વીકાર કર્યો હોય. પીર શમ્સના પૌત્ર પીર સદર અલ-દીનના સમય સુધીમાં 'પીરો'એ હિંદમાં નિઝારી ઇમામો સાથેના સંપર્કો વગર વંશાનુગત વંશ સ્થાપ્યો હતો કે જ્યારે નિઝારી ઇમામો હજુ તેમની આગેવાનીનો દાવો જાહેર કરવાના હતા.

પીર સદર અલ-દીને હિંદમાં 'દા'વા'ને સંગઠિત અને વ્યવસ્થિત કર્યો. હકીકતમાં, તેઓને હિંદ ઉપખંડમાં નિઝારી ખોજા કોમના સ્થાપક ગણવામાં આવે છે; તેમને સૌથી મોટી સંખ્યાના ગિનાનો રચનાર તરીકેનો યશ પણ આપવામાં આવે છે. ગિનાનોમાં દર્શાવ્યા મુજબ તેઓ ૮/૧૪મીની મધ્ય સદીમાં અને ૯/૧૫મી સદીની શરૂઆતમાં, અન્જુદાન દૌરના પુનરુત્થાનના

realpatidar.com

https://archive.org/details/bk056/page/n7/mode/1up

realpatidar.com

થોડા સમય પહેલાં અવસાન પામ્યા હતા. તેમનો મકબરો મુલતાનની દક્ષિણમાં આવેલ ઉચ્છની નજદીક આવેલ છે. પીર સદર અલ-દીને હિંદુઓની લોહાણા વ્યાપારી કોમના બહોળી સંખ્યાના લોકોને ધર્મ પરિવર્તન કરાવી તેમને 'ખોજા'નો લકબ આપ્યો કે જે ઈરાની શબ્દ 'ખ્વાજા'માંથી લેવામાં આવેલ છે. તે એક માનનીય લકબ છે, જેનો અર્થ 'માલિક અથવા 'શેઠ' થાય છે, અને જેનો હિંદી પર્યાય 'ઠાકુર' શબ્દ છે કે જે નામે હિંદુ લોહાણા ઓળખાતા હતા. પીર સદર અલ-દીને સિંધ, કોટરી ખાતે ખોજાઓની ધાર્મિક અને કોમી કાર્યવાહી માટે સૌથી પ્રથમ 'જમાઅતખાનું' (અર્થાત્ કોમ માટે એકઠા થવાનું મકાન) પણ સ્થાપ્યું હોવાનું મનાય છે. સમય જતાં તેમણે પંજાબ અને કાશ્મીર ખાતે સફળતાપૂર્વક 'દા'વા'નો ઉપદેશ કર્યો કે જ્યાં તેમણે વધુ 'જમાઅતખાના'ઓની સ્થાપના કરી. ખરું જોતાં, સદર અલ-દીને હિંદ ખાતે નિઝારી કોમના આધારભૂત બંધારણના પાયાઓ નાખ્યા હતા, જ્યાં નિઝારીઓને સામાન્ય રીતે ખોજાઓ તરીકે ઓળખવામાં આવ્યા. નિઝારી સંબંધ ધરાવતા ઇસ્માઈલી પંથના આ ખાસ પ્રકારને, કે જે હિંદમાં વિકાસ પામ્યો, તેને 'સતપંથ' અથવા (મુક્તિ માટેનો) 'સાચો માર્ગ'ના નામે સંબોધવામાં આવ્યો જે ખોજાઓમાં અને ગિનાનોમાં સતત ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યો છે.

સદર અલ-દીનના અનુગામી તરીકે તેમના પુત્ર હસન કબીર અલ-દીન 'પીર' તરીકે આવ્યા. તેઓએ પણ બહોળી મુસાફરીઓ કરી અને તેમના સમકાલીન નિઝારી ઇમામ મુસ્તનસિર બિલ્લાહ (બીજા)ની અન્જુદાન ખાતે મુલાકાત લીધી હોવાના અહેવાલો છે. પીર હસનના પ્રયાસોના પરિણામે સંખ્યાબંધ હિંદુઓએ ઇસ્લામ ધર્મનો બોધ મેળવ્યો હતો અને અંતે ઉચ્છ, કે જે હિંદ ખાતેના સતપંથ 'દા'વા'નું મુખ્ય મથક હતું, ત્યાં સ્થાયી થયા. તેમનો મકબરો ઉચ્છની બહાર હજુ હસ્તી ધરાવે છે અને સ્થાનિક લોકોમાં તેઓ 'હસન દરયા' તરીકે ઓળખાય છે. આ બાબત નોંધપાત્ર છે કે અહેવાલો મુજબ આ પીર સૂફી સુહરાવર્દી સંઘ કે જે આ સમયે પશ્ચિમ અને ઉત્તર હિંદમાં પ્રચલિત હતો, તેમની સાથે સંકળાયેલા હતા.[૩૬] હકીકતમાં પીર હસન અલ કબીર અલ દીનનું નામ સુહરાવર્દી 'તરીકા'ના રૂહાની ઉસ્તાદોની નામાવલીમાં મળી આવે છે. ખરેખર, મળી આવતા પુરાવા એ જાહેર કરે છે કે હિંદમાં પણ નિઝારીઓએ સૂફી સંપ્રદાય સાથે નજદીકનો સુમેળ સાધ્યો હતો. મુલતાન અને સિંધ ખાતે ઉચ્છમાં સતપંથ ઇસ્માઈલી ઉપદેશકોની કાર્યવાહીના મથકો હોવા ઉપરાંત સુહરાવર્દી અને કાદિરી સૂફી સંઘોનાં પણ મુખ્ય મથકો હતા. એ નોંધ લઈ શકાય કે સિંધમાં ૭-૮મી/૧૩-૧૪મી સદીઓમાં સુહરાવર્દિય્યા બહુ જ અગત્યનો સૂફી સંઘ હતો, જ્યારે કાદિરીઓએ ૯/૧૫મી સદીમાં પ્રાધાન્ય મેળવવાનું શરૂ કર્યું હતું. ઈરાની ઇસ્માઈલી સંપ્રદાય અને સૂફી સંપ્રદાય વચ્ચે સૈદ્ધાંતિક સંબંધ હતો તેવો જ સતપંથી ઇસ્માઈલી સંપ્રદાય અને સૂફી સંપ્રદાય વચ્ચે હિંદ ખાતે હતો. પરિણામે હિંદ ઉપખંડ અને ખાસ કરીને સિંધમાં, કે જ્યાં સૂફી સંપ્રદાય અને સતપંથ ઇસ્માઈલી સંપ્રદાયના મૂળ ઊંડાં હતા ત્યાં ખાતે બન્ને બાતિની પ્રણાલિકાઓ વચ્ચે નિકટનો સંબંધ બંધાયો હતો. નિઝારી ખોજા કોમે અપનાવેલ સૂફી પારિભાષિક શબ્દો જેવા કે 'મુરશીદ' અને 'મુરીદ' ઉપરાંત 'ગિનાનો' તથા પંજાબી અને સિંધીમાં રચાયેલ સૂફી કાવ્યોમાં ઉચ્ચારવામાં આવેલ કાવ્યમય અને આધ્યાત્મિક ભાવવાળી ગહન સમાનતાએ સતપંથી અને સૂફી સંબંધો માટે સરળતા કરી આપી.

આ રીતે, નિઝારી ખોજાઓ લાંબા સમય સુધી પોતાને ધાર્મિક ગહનતા સાથે સંબંધ ધરાવતી કેટલીએ કોમો પૈકીની એક કોમ તરીકે ગણાવતા રહ્યા હતા, જ્યાં મુખ્યત્વે બન્ને સુન્ની

realpatidar.com

https://archive.org/details/bk056/page/n8/mode/1up

realpatidar.com

મુસ્લિમ અને હિંદુ વાતાવરણ વચ્ચે આવી કોમો અને સંગઠનો હસ્તીમાં હતા. આથી ખોજાઓ માટે ધાર્મિક, સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક માળખામાં સહેલાઈથી ભળી જવાનું શક્ય બન્યું અને ઇસ્માઈલી હોવા અંગે ઓછું ધ્યાન દોરવતા હોવાથી સિંધના સુન્ની રાજ્યકર્તાઓના જુલમોથી બચી ગયા હતા. જો કે પીરોએ અને તેમના ખોજા અનુયાયીઓએ ઇરાદાપૂર્વક અને સંપૂર્ણપણે 'તકિય્યા' ખાતર જ તેમના સૂફી સંબંધો વિકસાવ્યા હોય તેમ ન પણ હોય. નિઝારી ખોજાઓ તેમના સમકાલીન ઈરાની નિઝારી ઇસ્માઈલીઓના વાતાવરણની સરખામણીમાં, આપણે જોઈશું તેમ, તેમની પ્રણાલિકાઓમાં હિંદુ તત્ત્વોના મૂળભૂત અંશો હોવાથી તેઓ સુન્ની જુલમોથી રક્ષાએલા જ હતા. હિંદ ઉપખંડના ઇસ્માઈલી-સૂફી સંબંધો વિશે આપણી હાલની જાણકારી મુજબ વધુ કંઈ કહી શકાય તેમ નથી. જો કે એટલું સ્પષ્ટ છે કે આ સંબંધો અસ્તિત્વમાં હતા અને સમય જતાં વિકાસ પામ્યા હતા જેથી એ બાબત પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે ખોજા કોમના 'પીર'ને સુહરાવર્દી સૂફી સંઘના 'પીરો' પૈકીના એક ગણવામાં આવે છે જ્યારે અગાઉના કેટલાક 'પીરો'ને હજુ સુધી સામાન્ય રીતે ઉપખંડના સૂફી ઉસ્તાદો અને સુન્ની પંથના સંતો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

અલમૂત પછીના દૌરના હિંદના ખોજાઓ અને સૂફીઓ વચ્ચેના ગાઢ સંબંધોની સાબિતી, નૈતિક બોધ ધરાવતું, મધ્યકાળની હિંદુસ્તાનીમાં લખાએલ 'બૂજ નિરંજન' (અલ્લાહની ઓળખ) નામની લાંબી ગેય રચના ઉપરથી મળી શકે છે. જેવી રીતે કે અલી અસાની તેના અભ્યાસપૂર્ણ વિવરણમાં[૩૭] દર્શાવે છે તે મુજબ આ ગૂઢ પંથ વિશેની લાંબી રચના કેટલેક અંશે સિંધના કાદિરી સૂફી વર્તુળમાંથી આવેલ છે અને પછી ખોજાઓના ગિનાન સાહિત્યમાં દાખલ થએલ છે જેને પીર સદર અલ-દીનની કૃતિ તરીકે લેખવામાં આવેલ છે. આ કાવ્યમાં સ્પષ્ટપણે ઇસ્માઈલી તત્ત્વો ન હોવા છતાં ખોજાઓની માન્યતા મુજબ 'બૂજ નિરંજન' સતપંથ ઇસ્માઈલી સંપ્રદાયનો ભાવ દર્શાવે છે, કારણ કે તેના ગૂઢ વિષયો અને સંજ્ઞાઓ સહેજે ઇસ્માઈલી અર્થકરણોને સ્પર્શે છે.

પીર હસન કબીર અલ-દીન પછી આંતર સંઘર્ષને લીધે ખોજાઓને ધક્કો પહોંચ્યો અને આખરે સંગઠિત કોમમાં ફાંટા પડ્યા. અન્જુદાન દૌરના નિઝારી ઇમામોએ 'પીરો'ની અને જુદી જુદી નિઝારી કોમના સ્થાનિક વંશોની વંશાનુગત સત્તાને પદ્ધતિસર કાબૂમાં રાખવા પ્રયત્નો કર્યા. આથી સમજાય છે કે ઇમામે શા માટે હસન કબીર અલ-દીનના અનેક દીકરાઓમાંથી એકની નિમણૂક કરવાને બદલે તેમના ભાઈ તાજ અલ-દીનની તેમના અનુગામી પીર તરીકેની નિમણૂક કરી હતી. આ નિમણૂકથી હસન કબીર અલ-દીનના દીકરાઓ નારાજ થયા અને નવા નિમાયેલા પીર, તેમના કાકા વિરુદ્ધ કાવત્રું કર્યું. તાજ અલ-દીને ઈરાન ખાતે ઇમામની મુલાકાત કરી ધાર્મિક દેય, 'દસોંદ' અથવા 'દશાંશ', જે ખોજા કોમ પાસેથી એકઠું કરવામાં આવ્યું હતું, તે રજૂ કર્યું. પીર તાજ અલ-દીન ૯/૧૫મી સદીના અંતમાં વફાત પામ્યા હોય તેમ જણાય છે. ત્યાર પછી હસન કબીર અલ-દીનના દીકરાઓ પૈકી એક, ઇમામ અલ-દીન અબ્દ અલ-રહીમ, જે ઘણું કરીને ઇમામ શાહ તરીકે ઓળખાય છે, તેમણે સિંધમાં પીર બનવાની વ્યર્થ કોશિશ કરી હતી. ઇમામ શાહ અને તેમના અનેક ભાઈઓ વચ્ચે આગેવાની માટેની સતત તકરારોથી કંટાળી જઈ અને તેમની કોમ ઉપર સીધી આગેવાની ભોગવવાના હેતુથી ઇમામે હવે વધુ 'પીરો' ન નિમવાનું નક્કી કર્યું. દરમ્યાન, ઇમામ શાહ જે દેખીતી રીતે

realpatidar.com

Link: http://www.realpatidar.com/library
email: mail@realpatidar.com

https://archive.org/details/bk056/page/n9/mode/1up

realpatidar.com

ઇમામને વફાદાર રહ્યા હતા તેઓ ગુજરાત તરફ સ્થળાંતર કરી ગયા, જ્યાં તેમણે સ્થાનિક હિંદુઓને 'સતપંથ' ઇસ્માઈલી પંથમાં ધર્મપરિવર્તન કરાવ્યું. ઇમામ શાહ સને ૯૧૯/૧૫૧૩માં પીરાણા ગામ, કે જે તેમણે અહમદાબાદ પાસે વસાવ્યું હતું, ત્યાં અવસાન પામ્યા હતા, જ્યાં તેમનો મકબરો છે.

અગાઉ દર્શાવ્યા મુજબ નિઝારી ઇમામોએ પીર તાજ અલ-દીન પછી ખોજાઓમાં આગેવાન તરીકે 'પીરો' નિમ્યા નહીં. તેને બદલે 'પંદિયાત-ઇ-જવાંમર્દી' કે જેની નોંધ અગાઉ લેવાઈ ગઈ છે, તે નામનું માર્ગદર્શનનું પુસ્તક તેમના તરફ મોકલ્યું. આ પુસ્તકમાં અન્જુદાની ઇમામ મુસ્તનસિર બિલ્લાહના બોધ વચનો છે, તે નિઝારી ખોજાઓએ સંકલન કરેલ પ્રણાલિકાગત પીરોની નામાવલીમાં પીર તાજ અલ-દીન પછી ૨૬મું સ્થાન ધરાવે છે.[૩૮] 'પંદિયાત'નું ગુજરાતી ભાષાંતર જે ખોજકી લિપિમાં લખાએલ છે, તે સિંધ ખાતે ૧૦મી/૧૬મી સદીની મધ્યમાં પહોંચ્યું હોય તેમ જણાય છે. ત્યાં સુધીમાં નિઝારી ઇમામોએ ખોજા કોમ ઉપર પોતાની આગેવાની હાથ ધરી લીધી હતી. હવે પછી, નિઝારી ખોજાઓ, જેઓ હવે ઈરાની નિઝારીઓ કરતાં વધુ મોટી સંખ્યામાં હતા, તેઓએ અવારનવાર અન્જુદાન ખાતે મુસાફરીઓ કરી ઇમામની મુલાકાત લેવાનું શરૂ કર્યું.[૩૯]

ઇમામ શાહના અવસાન પછી તેમના પુત્ર નર મુહમ્મદ નિઝારી કોમથી જુદા પડ્યા અને પોતાના પિતાના નામે ઇમામશાહીઓ તરીકેનો સ્વતંત્ર પંથ સ્થાપ્યો.[૪૦] તેમણે હવે, ઇમામના અવતારનું પ્રતિનિધિત્વ કરનાર હોવાનું જાહેર કરી, જે સિદ્ધાંત હિંદુ વાતાવરણ તેમજ સમકાલીન ખોજાઓમાં પ્રચલિત હતો, પોતા માટે અને પાછળ જતાં, પોતાના પિતા માટે પણ ઇમામતનો દાવો કર્યો. જો કે, ગુજરાતના ઘણા મોટા ભાગના ખોજાઓ નિઝારી ઇમામ અને તેમના 'દા'વા'ને વફાદાર રહ્યા હતા. નર મુહમ્મદના સને ૯૪૦/૧૫૩૩માં થએલ અવસાન પછી, ઇમામશાહીઓ જુદા જુદા પીરોને માન્ય રાખી ભિન્ન ભિન્ન સંઘોમાં વહેંચાઈ ગયા. ઇમામશાહીઓ, જેઓએ ગિનાનોનું પોતાનું અર્થઘટન તૈયાર કર્યું હતું, તેઓએ તુરત જ ઇસ્માઈલી પંથ સાથેના તેમના સંબંધનો ઇન્કાર કર્યો. હકીકતમાં, તેઓએ દાવો કર્યો કે હસન કબીર અલ-દીન સુધીના તેમના અગાઉના 'પીરો' ઇસ્નાઅશરી હતા. જુદા જુદા સિદ્ધાંતો વચ્ચે મેળ કરવાના પ્રયત્નો કરનારા આ પંથના અનુયાયીઓ સંખ્યાબંધ ટોળાઓમાં વહેંચાઈ ગયા અને ગુજરાત તેમજ ખાનદેશમાં સ્થિર થયા. તેઓના ઇસ્માઈલી ભૂતકાળની કોઈપણ સ્પષ્ટ યાદીઓ રાખ્યા વગર, આજે તેઓ પોતાને, ખાસ કરીને, ઇસ્નાઅશરી શી'આઓ અથવા સુન્નીઓ તરીકે ગણે છે.

આ દરમ્યાન, નિઝારી ઇમામોએ તાજ અલ-દીન (અને 'પંદિયાત-ઇ-જવાંમર્દી') પછી ચોક્કસપણે એક બીજા પીર નિમ્યા હતા. આ પીર જેનું નામ દાદુ હતું તેમને ૧૦મી/૧૬મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં નિઝારી ખોજાઓને હિંદુ સંપ્રદાય તરફ પાછા વળવાથી અથવા તો સુન્ની સંપ્રદાયમાં ધર્મ પરિવર્તન કરવાથી, કે જે સમકાલીન હિંદુ-મુસ્લિમ સમાજના મુખ્ય ધર્મો હતા, તેનાથી અટકાવવા માટેના ખાસ કાર્ય અર્થે મોકલવામાં આવ્યા હતા. કોઈ મુશ્કેલીના કારણસર દાદુને સિંધમાંથી, ઘણા સિંધી ખોજાઓ સહિત સ્થળાંતર કરવાની ફરજ પડી. તેઓ ગુજરાતમાં જામનગર (નવાનગર) ખાતે સ્થાયી થયા અને પછીથી ભૂજ ખાતે વસવાટ કર્યો, જ્યાં તેમનું સને ૧૦૦૧/૧૫૯૩માં અવસાન થયું. દાદુએ ખોજા કોમ અને અન્જુદાન ખાતેના નિઝારી 'દા'વા'ના મુખ્ય મથક વચ્ચેના સંબંધોને મજબૂત કરવામાં બહુ જ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો હતો. હવે પછી,

realpatidar.com

https://archive.org/details/bk056/page/n10/mode/1up

realpatidar.com

ઇમામોએ ઉપખંડના ખોજાઓ ઉપરની તેમની સંપૂર્ણ આગેવાની જાળવી રાખવા અને મજબૂત કરવાના પ્રયત્નો કર્યા. દાદુ સાથે, કે જેમનું નામ પછીના 'પીરો'ની નામાવલીમાં દેખાતું નથી, અથવા તો શક્ય છે કે તાજ અલ-દીનની સાથે 'પીરો'ની વંશાવળીનો ચોક્કસપણે અંત આવ્યો હોય. ઇમામોએ હવે તેમનો ખોજા કોમ સાથેનો સંપર્ક 'વકીલો' અથવા 'બાબાઓ' તરીકે ઓળખાતા અધિકારીઓ મારફત રાખ્યો હતો, જેઓ ઇમામના પ્રતિનિધિઓ તરીકે પીર કરતાં ઓછી સત્તા ધરાવતા હતા.

સતપંથ તરીકે ઓળખાતા ચોક્કસ પ્રકારના ઇસ્માઈલી સંપ્રદાયનું મૂળ અને તેના શરૂઆતના વિકાસ, તેમજ તેના ધાર્મિક સાહિત્ય 'ગિનાનો' સંબંધીની વિગતો અસ્પષ્ટ છે. ખાસ કરીને એ બાબત જાણી શકાઈ નથી કે સતપંથી ઇસ્માઈલી સંપ્રદાયનો હિંદ ઉપખંડમાંનો વિકાસ થયો તે શરૂઆતના પીરો, જેઓ સિંધ ખાતે ૭મી/૧૩મી સદીમાં કાર્ય કરતા હતા, તેમની ધર્મ-પરિવર્તનની નીતિને પરિણામે હતો, કે પછી તે ફાતિમીઓના સમયથી કેટલીયે સદીઓ અગાઉથી વિકાસ પામતી પ્રણાલિકાઓની રજૂઆત, કે જેને નિઝારી ઉપદેશકોએ ચાલુ વાતાવરણ અને ધાર્મિક વલણને લક્ષમાં લઈ, તેમના ઉપદેશોને અનુરૂપ કર્યા હતા, તેના પરિણામે હતો. અગાઉ દર્શાવ્યા મુજબ, મુલતાનના ઇસ્માઈલી રાજ્યની પડતી અને ૫મી/૧૧મી સદીમાં ગઝનાના સુલતાન મહમૂદના જુલમો પછી પણ ઇસ્માઈલી પંથ નજરે ન પડે તેવી રીતે જીવંત રહ્યો હતો. જો કે તેની ચોક્કસ પ્રકારની કોઈ જાણ મળતી નથી, ત્યારે ઘણે ભાગે સિંધ અને આજુબાજુના પ્રદેશોના ઇસ્માઈલીઓ સ્પષ્ટપણે અલમૂતના છેવટના સમય સુધી નિઝારી-મુસ્તઅલી અસરથી દૂર રહ્યા હતા. આવી અસ્પષ્ટ પરિસ્થિતિના લીધે, ઈવાનોવથી[૪૧] લઈને સતપંથના આધુનિક અભ્યાસીઓ, સામાન્ય રીતે માને છે કે, આ ઇસ્માઈલી પ્રણાલિકામાં નજરે પડતી હિંદુ-મુસ્લિમ પદ્ધતિઓ વચ્ચે ચાલતી ક્રિયા પ્રતિક્રિયા, હિંદુઓમાં ઇસ્માઈલી ધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે, પીરોએ હિંદુ દૃષ્ટિબિંદુ સહિતની યોગ્ય રીતે તૈયાર કરેલી પદ્ધતિઓના કારણે હોઈ શકે. આ મંતવ્ય પ્રમાણે, કે જે મળી આવતા પુરાવાના આધારે સંતોષકારક રીતે પુરવાર કરી શકાતું નથી, સતપંથ ઇસ્માઈલી સંપ્રદાયનો વિકાસ મહંદશે 'પીરો'ની હિકમતભરેલી ધર્મ પ્રચાર પદ્ધતિના કારણે છે કે જેમાં તેઓએ તેમના ઉપદેશોને હિંદુ શ્રોતાઓ સમજી શકે અને તે પ્રત્યે આકર્ષાય તે લક્ષમાં રાખી તૈયાર કર્યા હતા.

સતપંથ ઇસ્માઈલી સંપ્રદાય, તેનાં મૂળો ગમે તેવા સંજોગો વચ્ચે ઘેરાયેલા હોય, તે મધ્યકાલીન હિંદ ઉપખંડમાં અને ખાસ કરીને સિંધ અને ઉત્તર હિંદના બીજા પ્રદેશોમાં રહેલ સ્થાનિક પ્રણાલિકાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે જે અમુક ઐતિહાસિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને રાજકીય સંજોગોનું પ્રતિબિંબ પાડે છે. શક્ય છે કે સતપંથની (તેના ખાસ સિદ્ધાંતો અને વિષયલક્ષી મિશ્રણના સંદર્ભે) પૂર્વભૂમિકા અલમૂતના સમયના છેલ્લા દાયકાઓમાં, નિઝારી ઉપદેશકો અથવા 'પીરો' સિંધમાં પ્રવૃત્તિમય બન્યા હતા ત્યાં સુધીમાં, તે ઘણે ભાગે હસ્તીમાં આવી ગઈ હોય, કે જેમાંથી પીરોએ ખરેખર પ્રોત્સાહન મેળવી વાસ્તવિક સંજોગો અનુસાર તેઓની પદ્ધતિ અખત્યાર કરી હશે.

જો કે, સિંધમાં એક પછી એક આવતા પીરોએ નિઝારી 'દા'વા'ને ફરી ચેતનવંતો બનાવ્યો, જ્યારે ઇમામોએ વધુ પ્રમાણમાં નિઝારી ખોજા કોમની કાર્યવાહી સીધી પોતાના હસ્તક લીધી, જે અન્જુદાન દૌરની સફળતામાં પરિણમી. ગિનાનોના આધારે એમ જણાય છે કે

realpatidar.com

https://archive.org/details/bk056/page/n11/mode/1up

1988 -Ismailiono Tunk Itihas -Relevant Pages (56)

realpatidar.com

'પીરો'એ તેમના સંદેશાની વધુમાં વધુ અસર હિંદુ વાતાવરણમાં થાય એ માટે હિકમતપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો, કારણ કે હિંદના નિઝારી 'દા'વા'ને ખાસ કરીને ગામડાંના અને બહોળા પ્રમાણના અશિક્ષિત અને નીચી જાતિના લોકોને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી પીરોએ શરૂઆતથી જ અરબી અને ઈરાની ભાષાઓ, કે જે ભણેલા વર્ગો ઉપયોગમાં લેતા હતા, તેના કરતાં હિંદની પ્રાદેશિક ભાષાઓનો ઉપયોગ કર્યો કે જેથી તેમના સંદેશાની અસર અને તેના ફેલાવાને વધારી શકાય. આ જ કારણે 'પીરો'એ હિંદુ વાક્યપ્રયોગો અને પુરાણોનો પણ ઉપયોગ કરી તેઓના ઇસ્લામિક અને ઇસ્માઈલી સિદ્ધાંતોને, હિંદુઓ જેનાથી સુપરિચિત હતા તેવી પૌરાણિક કથાઓ, રૂપકો અને પ્રતિકો સાથે સુમેળ કર્યો હતો. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, પીરોએ સ્થાનિક ધાર્મિક માન્યતાઓ અને વિચારો સાથે સુમેળ સાધવાની નીતિ, જે જુદી જ સંસ્કૃતિને અનુકૂળ થઈ શકે તે અપનાવી હતી જે ઘણી જ સફળ થઈ અને સિંધના નીચી જાતિના લોકો બહોળી સંખ્યામાં ધર્મ તરફ આકર્ષયા. સમય જતાં, સતપંથ ઇસ્માઈલી સંપ્રદાયે, હિંદુ ધર્મ અને ઇસ્માઈલી ઇસ્લામના તેમજ હિંદની હિંદી-મુસ્લિમ પ્રજામાં પ્રવૃત્તિ રહેલ ઘણીયે પ્રણાલિકાઓ અને આધ્યાત્મિક વિચારો ઉપરાંત સૂફી સંપ્રદાય, તાંત્રિક અને ભક્તિ પ્રણાલિકાઓના સુમેળ સાથે ઉદ્ભવેલા તેમના પોતાના વિચારો અને ધાર્મિક માન્યતાઓનો વિકાસ કર્યો હતો.

"Taqiyya"/ "તાકિયા" ને સુવાવાસ્થિત શબ્દોમાં સમજાવ્યું છે.

નિઝારી ખોજાઓનો હિંદુ અંચળો જે તેમની સતપંથ પ્રણાલિકામાં હિંદુ તત્ત્વો થકી દેખાય છે, તે ધર્મ પ્રચારને અસરકારક બનાવવા ઉપરાંત 'તકિય્યા' માટે પણ ઉપયોગી હતો અને બહોળા પ્રમાણના હિંદુ અને સુન્ની મુસ્લિમ વાતાવરણ વચ્ચે ખોજાઓને ઓછો નજરે પડતો કર્યો હતો. આ બાબત, ચોક્કસપણે ખોજાઓનું સિંધના સુન્ની રાજકર્તાઓ, જેઓ શી'આ ઇસ્માઈલી સંપ્રદાયને સહન કરી શકતા ન હતા, તેમના કેટલાક જુલમોથી રક્ષણ કર્યું હતું. ત્યારે, આવી રીતે સતપંથ ઇસ્માઈલી સંપ્રદાય ગુપ્તપણાનું અને હિંદ ઉપખંડમાં પ્રવૃત્તિ રહેલ ધાર્મિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને રાજકીય વાસ્તવિકતા સાથે સુમેળ સાધનાર જટિલ યોજનાનું પ્રતિનિધિત્વ કરતો હતો. આવી પરિસ્થિતિમાં, ખરી ઓળખને સંતાડવી અથવા ઉપરછલ્લા બાહ્ય આંતરો અપનાવવા, તે ગુપ્તતાના અર્થ કરતાં કાંઈક ઘણું વધારે અર્થ ધરાવતું હતું. જેવી રીતે તાઝિમ કાસમે દલીલ કરી[૪૨] તેમ, સ્થાનિક વિચારો સાથેનો સુમેળ, મજબૂત જોડાણ અને જુદી જુદી વિચારસરણીઓ વચ્ચે પરસ્પરના સંબંધોની જટિલ પ્રક્રિયા મારફત 'તકિય્યા'નો રચનાત્મક ઉપયોગ રહેલો હતો. આથી સમજાય છે કે ઉપખંડના નિઝારી ખોજાઓની સતપંથ પ્રણાલિકા મધ્ય એશિયા, ઈરાન અને સિરિયામાં નિઝારી પ્રણાલિકાઓ વિકાસ પામી હતી તેનાથી શા કારણસર વિશિષ્ટ રીતે ભિન્ન છે.

જો કે હિંદમાં સતપંથ ઇસ્માઈલી સંપ્રદાય દરેક વખતે સરળતાથી સુસંગતપણે કે સફળતાપૂર્વક વિકાસ પામ્યો નથી. આપણે અગાઉ એ જોઈ ગયા છીએ કે ઇમામશાહીઓ તેમના ઇસ્માઈલી મૂળથી અલગ થઈ દૂર થઈ ગયા હતા અને આવા પ્રકારની મુશ્કેલીઓને લક્ષમાં રાખી, ઈરાનથી નિઝારી ઇમામે હિંદુ ધર્મ તરફ દેખીતી રીતે પાછા ફરી ગએલ ખોજાઓને બોધ આપવાના કાર્યની જવાબદારી પીર દાદુને સોંપી હતી. તાજેતરનાં સંશોધનમાં જણાયું છે કે કેટલીક કોમો જેઓ અસલ સતપંથ ઇસ્માઈલી સંપ્રદાયને વળગી રહી હતી તે હકીકતમાં હિંદુ ધર્મ તરફ પાછી ફરી ગઈ હતી. એમ જણાય છે કે આ બાબત, રાજસ્થાનના 'કામડ' (કામડીયા) અસ્પૃશ્ય ઉપાસકો સંબંધી બની હોય કે જેઓ રામદેવ પીર તરીકે ઓળખાતા સંતને ભગવાન

realpatidar.com

Link: http://www.realpatidar.com/library
email: mail@realpatidar.com

https://archive.org/details/bk056/page/n12/mode/1up

realpatidar.com

તરીકે પૂજતા હતા.[૪૩] ઉચ્છ અને મુલતાન ખાતેના સતપંથના ધાર્મિક કેન્દ્રોથી અને કદાચિતને પ્રારંભમાં જ ઉપરછલ્લું અથવા અપૂર્ણ રીતે ધર્મ પરિવર્તન કરાએલા 'કામડે' પુનઃ હિંદુત્વને માર્ગે પોતાની ઓળખ ફરી દૃઢ કરી હતી. આ સંજોગો હેઠળ તેઓએ તેમના સતપંથ ઇસ્માઈલી વારસાનો અસ્વીકાર કર્યો અથવા તેને ભૂલી ગયા, જ્યારે તેમના ધાર્મિક ભજનો ઇસ્માઈલી તત્ત્વોથી ભરપૂર છે. ઓળખ બદલવા સંબંધી, એક જુદા જ પ્રકારના ઉદાહરણમાં એ બાબતની નોંધ લેવી જોઈએ કે કેટલાક વિખૂટા પડેલા ઈરાની નિઝારી સંઘો જેઓ ઇસ્નાઅશરી તરીકે દેખાવ રાખતા હતા તેઓ અંતે તેઓના પ્રબળ ઇસ્નાઅશરી વાતાવરણમાં સંપૂર્ણપણે ભળી ગયા.

સતપંથ પ્રણાલિકાએ ઉપખંડના હિંદી મુસ્લિમોમાં પ્રવૃત્તમાન વિધવિધ પ્રકારની સ્થાનિક માન્યતાઓ અને સંજ્ઞાઓ અપનાવી લીધી. પરિણામે, આ પ્રકારના ઇસ્માઈલી પંથનો ફેલાવો હિંદમાં સરળ બન્યો. ઉપરાંત ખોજા ધર્મમાં દાખલ થએલાઓ માટે રક્ષણાત્મક ઢાલ પૂરી પાડી. સતપંથ ઇસ્માઈલી પંથના ઉપદેશો બહોળા પ્રમાણમાં 'ગિનાન' સાહિત્યમાં નજરે પડે છે.[૪૪] અગાઉ નોંધવામાં આવ્યા મુજબ, પીરોએ હિંદુ ધર્મકથાઓને અને અવતરણોને તેમના ઇસ્માઈલી ઉપદેશો રજૂ કરતી વાતોમાં રૂપાંતર કર્યું. ખાસ કરીને 'કિયામા'ના પછીના સમયના નિઝારી ઇસ્માઈલી પંથના ઇમામતના સિદ્ધાંતનું હિંદુ દૃષ્ટિબિંદુના ઢાંચામાં અર્થઘટન કર્યુ. આનું આબેહૂબ વર્ણન 'દસ અવતાર' નામના મહત્ત્વના ગિનાનમાં નોંધવામાં આવેલ છે કે જેના જુદા જુદા ત્રણ ગ્રંથો પીર શમ્સ અલ-દીન, પીર સદર અલ-દીન અને ઇમામ શાહના નામે ચઢેલા છે.[૪૫] 'દસ અવતાર', જે બીજા 'ગિનાનો'ની જેમ નક્કર હિંદુ અસર ધરાવે છે તે હાલમાં નિઝારી ખોજા કોમના વપરાશમાં નથી. તેમાં ઇમામને વૈષ્ણવી માન્યતા અનુસાર, લાંબા કાળથી વાટ જોવાતા ને યુગોથી અવતરતા 'દસ અવતાર' પૈકીના તારણહાર તરીકે ઓળખાવ્યા છે. પીરોએ મૂર્તિપૂજાને વખોડી છે તેમ છતાં કેટલાક 'ગિનાનો'માં હિંદુ અને મુસ્લિમ માન્યતાઓ અને નામાંકિત વ્યક્તિઓ વચ્ચે વિવિધ સાંકેતિક સંબંધો અને સમાનતા દેખાડી હતી જેણે હિંદુ ધર્મમાંથી સતપંથ ઇસ્માઈલી પંથનો ધર્મબોધ મેળવનારાઓની ધાર્મિક ઓળખનું રૂપાંતર કરવાની સગવડતા કરી આપી.

પીરોએ બોધ આપ્યો કે ધર્મબોધ મેળવનારાઓને હિંદુ જન્મોજન્મના વર્તુળમાંથી છૂટકારો ફક્ત "સત્ય માર્ગ" ('સંતપંથ')ની ઓળખ થકી જ મળી શકશે અને સ્વર્ગમાં મુક્તિ મળશે. કુર'આનને વેદો પૈકીના છેલ્લા વેદ અર્થાત્ ધાર્મિક ગ્રંથ તરીકે ઓળખાવ્યો, કે જેનો ખરો અર્થ ફક્ત ઇમામોનું પ્રતિનિધિત્વ કરનારા 'પીરો' જ જાણે છે. ખરું જોતાં 'ગિનાનો', 'પીર'ને "સાચા રાહબર" ('સતગુરુ') તરીકે દેખાડે છે, જે ઈમાનદારોને તેમની રૂહાની શોધમાં માર્ગદર્શન આપી શકે છે કે જેથી તેઓ ઇમામ વિશે અને મુક્તિના સાચા પંથનું જ્ઞાન મેળવી શકે. નિઝારી ખોજાઓ તેમના 'પીરો' માટે અને 'ગિનાનો'માં તેઓના ઉપદેશોની સમજણ માટે જે ખાસ પૂજ્યભાવ રાખે છે, તે આ બાબતોથી સમજાય છે.

કુરાન =
છેલ્લો વેદ

બોહરાઓ અને તૈય્યિબી ઇસ્માઈલી સંપ્રદાય

તૈય્યિબીઓ, કે જેઓ કેવળ મુસ્તઅલી ઇસ્માઈલી સંપ્રદાયનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે, તેમનું મૂળ અને શરૂઆતના ઇતિહાસ વિશે આપણે ચર્ચા કરી લીધી છે. આ વિભાગમાં આપણે યમન અને હિંદ ઉપખંડની આ લઘુમતી ઇસ્માઈલી કોમના પાછલા સમયનું, તેમના બીજા 'દા'ઈ

realpatidar.com